



## DE GESCHIEDENIS VAN DE LITURGIE: EEN KORT OVERZICHT

Taakgroep Liturgie, Lutten 2018

*definitief*

Kenmerk                      De geschiedenis van de liturgie een kort overzicht.docx  
Aantal pagina's            5

---

### INLEIDING

Als taakgroep Liturgie hebben wij nagedacht over wat een liturgie nu eigenlijk is. Daaruit kwam de visie dat door middel van een liturgie wij Samen God ontmoeten, Hem dienen en dat delen. Maar een volgende vraag is: hoe vul je dan een liturgie? Hoe geef je het nu precies vorm? Voor wat betreft de zondagse erediensten zijn er heel veel opties en manieren. Vandaag de dag zijn er veel verschillende liturgische voorkeuren, smaken, wensen. De hoofdstructuur daarvan kunt u terugvinden in de orden van dienst, waar een ander artikel over geschreven zal worden.

Maar het is goed om te beseffen dat de eeuwen door mensen steeds op zoek waren naar vormen om de liturgie in hun erediensten invulling te geven. Dat gebeurde telkens op andere manieren, maar steeds met hetzelfde doel: God samen ontmoeten, hem dienen en dat met elkaar delen. Daarom willen wij u graag in dit artikel meenemen door de kerkgeschiedenis heen om zo te zien hoe men vorm probeerde te geven aan het inhoudelijke.

Natuurlijk is het niet te doen een volledig overzicht te geven van de geschiedenis van de liturgie die meer dan tweeduizend jaar beslaat. Daarom beogen wij ook niet volledig te zijn, maar een aantal hoofdpunten uit de geschiedenis te laten zien.

### KERK IN VERVOLGDE TIJD

(60-312)

De eerste christelijke gemeentes waren kerk in een niet-christelijke context. Zij waren onderdeel van het immense Romeinse rijk waarvan de keizer het hoofd was. Binnen dat rijk was de aandacht gevestigd op de Griekse beschaving uit de eeuwen voor Christus. De Romeinen probeerden die beschaving te imiteren en na te bootsen. Midden in die cultuur leefden de christenen en omdat zij zich afkeerden van het Romeinse ideaal en godsdienst werden ze raar aangekeken en op verschillende momenten actief vervolgd om hun geloof. Op andere momenten werden ze niet actief vervolgd, wel bleven de christenen altijd een aparte groep die niet 'van-de-wereld' was.



## TAAKGROEP LITURGIE

De geschiedenis van de liturgie: Een kort overzicht, definitief

---

Wat betreft de beleving van het geloof, was de joodse invloed onder de christenen erg groot. Niet verwonderlijk natuurlijk, aangezien de meeste christenen van de eerste generatie bekeerde joden waren. Die sterke band met het jodendom zorgde ervoor dat diverse joodse gebruiken in de christelijke liturgie terecht zijn gekomen. Denk bijvoorbeeld aan het Pesachfeest, wat het Paasfeest wordt, het Wekenfeest, wat het Pinksterfeest wordt, de vast structuur van het gebed, het gebruik van psalmen en liederen, enzovoorts. De overeenkomsten tussen de joodse liturgie en de christelijke zijn groot.

Toch zijn er ook wel degelijk verschillen. Denk bijvoorbeeld aan de viering van de zondag zelf. Een christelijk unicum, om de zondag apart te zetten, want deze wekelijkse viering is alleen in de christelijke gemeenten te vinden. Het is niet afgeleid van de joodse sabbat en heeft ook geen parallel in de romeins-griekse samenleving. De reden om op deze dag samen te komen is te vinden in de opstanding van Christus. Zo viert men de zondag als de dag van de opstanding. En zo wordt deze dag dan ook ingevuld. Men breekt het brood, men bidt en luistert naar de Bijbel en de uitleg daarvan, waarschijnlijk in de vorm van een gezamenlijke maaltijd waarin dit alles een plaats kreeg.

Wat betreft bepaalde gebruiken, zoals doop en avondmaal, ontstond er inhoudelijke bezinning. In de jaren 90 van de eerste eeuw verschijnt er een boek, genaamd Didache (onderwijs), waarin wordt weergegeven hoe bepaalde gebruiken plaats moeten vinden: hoe er bijvoorbeeld gedoopt moest worden.

In de liturgie van de eerste christenen kunnen we iets herkennen van de liturgie van vandaag de dag. Bepaalde gebruiken zijn hetzelfde. Wel wordt duidelijk de liturgie van de eerste christenen ontstaan is, enerzijds gebaseerd op de joodse wortels, anderzijds op de eigen christelijke identiteit.

## STAATSKERK

(312-1517)

De liturgie van de vervolgte kerk werd dus medebepaald door de context waarin zij zich bevond. Als in de 4e eeuw de context ingrijpend veranderd, veranderd dan ook de liturgie. Keizer Constantijn verhief in deze eeuw de christelijke religie tot godsdienst van het Romeinse rijk. En dat zorgde ervoor dat de kerk zich enorm ontwikkelde op allerlei gebieden.

Deze periode kent vele theologen die uitsluitend bezig konden zijn met studie en ontwikkeling van de kerk. Maar tegelijk ontstond daarmee gedurende de eeuwen ook een steeds grotere kloof tussen de geletterde en de ongeletterde. De afstand tussen de bovenlaag van priesters, monniken en theologen én de onderlaag van het 'gewone' volk was erg groot en had ook gevolgen voor de betrokkenheid bij de zondagse liturgie. In deze periode van de kerk kwam ook een andere ontwikkeling tot bloei. De bouwkunst en de schilderkunst blonken uit in prachtige kerkgebouwen en schilderijen. Men probeerde daarmee het geloof vorm te geven als een extra dimensie in de liturgie. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar in de schilderijen, beelden, glas-in-loodramen, bouwstijl van kerkgebouwen en vormgeving van het geheel. Zo probeerde men met diverse vormen hun geloof weer te geven.



## TAAKGROEP LITURGIE

### De geschiedenis van de liturgie: Een kort overzicht, definitief

---

Deze ontwikkelingen kwamen dan ook terug in de liturgie van de zondagse erediensten. Dezelfde gebruiken als in de periode van de kerk in vervolgd tijd komen terug, maar worden uitgebreid en ontwikkeld. Want nu de kerk gesteund werd door de staat, ontstond er een groep die uitsluitend bezig was met de eredienst aan God. Monniken, in allerlei soorten en maten, waren geroepen om het hele leven te wijden aan God. Naast de gezamenlijke gebeden met de 'gewone' gelovigen in de ochtend en de avond, hadden zij de hele dag ingedeeld in getijden waarop er gebeden werd. Het gebruik van bidden blijft dus, maar wordt uitgebouwd tot een monastieke traditie waarin de eredienst eigenlijk nooit stopt.

Doordat deze bijzondere groep altijd met de eredienst bezig kon zijn, werd de hele liturgie uitgedacht en uitgebouwd. Uit deze periode zijn zeer veel liturgieboeken bekend waarin men precies weergeeft hoe de eredienst opgebouwd kan worden, welke liederen gezongen kunnen worden en welke teksten geciteerd. De formele structuur van de eredienst, waarin de teksten vooraf vastgesteld werden zorgde ervoor dat de ongeletterde kerkleden uit het 'gewone' volk ook mee konden doen. Maar de eredienst werd op een gegeven moment zo'n apart en heilig gebeuren dat de leek, de 'gewone' gelovige, op afstand kwam te staan en zelfs helemaal niet meer participeerde in de eredienst. De eredienst vond plaats in het voorste gedeelte van het kerkgebouw. Dat gedeelte, afschermt door het 'koor', was alleen toegankelijk voor de geestelijken en notabelen. De leken moesten in het schip van het kerkgebouw blijven waar zij maar weinig meekregen van de hele eredienst. En wat ze meekregen konden ze niet verstaan, omdat alles in het Latijn gebeurde, want de 'gewone' man niet begreep.

Zo kwam de eredienst en de liturgie daarvan, met dezelfde gebruiken als bij de eerste christengemeenten, op afstand te staan van de 'gewone' gelovigen. Zij mochten bijvoorbeeld ook niet deelnemen aan de eucharistie/avondmaal. Men werd verwacht aanwezig te zijn en 'mee te doen', maar zeer inhoudelijk werd dit allemaal niet. Het geloof werd steeds meer een zaak van handelingen, processies, waken, feesten en rituelen. De liturgie was ceremonieel van opzet en duidelijk een uitdrukking van het gezag van de geestelijken, met niet in de minste plaats een verwijzing naar de macht van de paus.

In deze periode zijn dus dezelfde gebruiken aan te wijzen als in de eerste periode, maar als gevolg van de verandering van vluchtkerk naar staatskerk werd de afstand tussen de geestelijken en de leken erg groot. De liturgie werd steeds formeler en ceremoniële. Wat je dan vervolgens ziet is dat daar een reactie op komt.



## TAAKGROEP LITURGIE

De geschiedenis van de liturgie: Een kort overzicht, definitief

---

### REFORMATIE EN DE REFORMATOREN

(1517-heden)

Met de reformatie vond er een aardverschuiving plaats in de kerk. Het spijkeren van de 95 stellingen op de slotkapel in Wittenberg door Maarten Luther op 31 oktober 1517 markeerde een nieuwe tijd. Maar er waren diverse ontwikkelingen van invloed geweest, waardoor de reformatie en haar denken tot stand kwam.

Allereerst waren er diverse politieke redenen. Het Europa van de 16e eeuw kenmerkte zich steeds meer door onafhankelijke staatjes, die ook nog eens voortdurend met elkaar overhoop lagen. Daardoor werd de rol van de Rooms katholieke staatskerk steeds kleiner. En doordat de kerk van de Paus met bepaalde koninkrijken was verbonden, werd het door andere landen als vijand gezien.

Daarnaast waren er diverse culturele en maatschappelijke ontwikkelingen. Er was de opkomst van het humanisme, waarin de mens centraal gezet werd. Daarnaast was de 16e eeuw de eeuw van de renaissance, waarin de klassieke oudheid, de tijd van de Grieken en de Romeinen, werd herwaardeerd. Daarnaast werd het begin van deze periode gekenmerkt door de barok. Een stijl waarin het gevoel een grote rol speelde.

Deze ontwikkelingen zijn van invloed geweest op de tijd waarin de reformatoren de kerk en de liturgie wilde veranderen. Niet elke ontwikkeling had hier een positief effect op. De weelderige en flamboyante barokstijl werd door de nuchtere reformatoren afgewezen. Net als het humanisme, dat de mens teveel centraal zetten. Hiertegenover zette de reformatoren het zondebesef.

Een hervorming was nodig. Zeker als je bepaalde opvattingen uit die tijd bekijkt. Zo heerste er de opvatting dat door dertig opeenvolgende Missen de zielen van gestorvenen uit het vagevuur konden worden gered. Men wist precies te berekenen wat de gevolgen waren van een mis. Het bijwonen van een mis zorgde er zelfs voor dat je die dag niet zou sterven. Deze en nog vele andere vreemde opvattingen heerste in die tijd over de mis en liturgie, om nog maar te zwijgen over de theorie en praktijk van de aflaten.

De kern van de Reformatie was dat de staatskerk de Bijbel verkeerd uitlegde, als gevolg van een van de Schrift losgeweekte en daarom scheef gegroeide kerkelijke traditie. De 5 sola's (sola scriptura, sola fide, sola gratia, sola Christus, sola Deo Gloria) zijn de kern van het verzet van de reformatoren.

In de ogen van de reformatoren, mannen als Luther, Calvijn, Beza, Melanchton, Zwingli, en anderen, had de liturgie hier alles mee te maken. Want de liturgie is gebonden aan het Woord van God. De vaste structuur van de Rooms Katholieke kerk was verworden tot een keurslijf waar de gelovigen in geperst werden. En die ook nog eens breder was dan het Woord van God, doordat de traditie van de kerk even belangrijk werd geacht als Gods Woord.

Daarom stelde de Reformatoren de liturgie onder het gezag van het uitgangspunt: alleen het Woord van God, Zijn genade alleen. Door dit uitgangspunt veranderde de eredienst sterk. De getijdengebeden werden teruggebracht tot een dienst van het Woord in de morgen en avond. De



## TAAGROEP LITURGIE

### De geschiedenis van de liturgie: Een kort overzicht, definitief

---

sacramenten werden terug gebracht tot twee, omdat alleen de doop en het avondmaal Schriftuurlijk verankerd konden worden. Heiligen mochten niet meer aangeroepen worden.

Je zou kunnen zeggen dat men weer terug ging naar de bron. De gebruiken van liturgie uit de vroegchristelijke kerk werden in alle soberheid weer centraal gezet: men leest uit de Bijbel, bidt en komt bij elkaar (en viert het avondmaal).

Maar ook de Reformatoren waren het onderling niet helemaal eens. De meningen bleven, hetzij op detailniveau, verschillen. Toch was er behoefte aan duidelijkheid en een zekere vorm van eenheid. In Nederland is die eenheid er gekomen doordat er maar weinig vormen toegestaan werden. De hoeveelheid liederenbundels was beperkt en vanwege het uitgangspunt, Gods Woord alleen, kwamen alleen de psalmen in aanmerking om te zingen.

Later kwam hierover steeds meer discussie. Welke liederen mogen er gezongen worden? Welke Bijbelvertaling kun je gebruiken? Hoe geven we vorm aan het avondmaal? Hoe vaak vieren we het? Besteden we aandacht aan het liturgisch jaar? Mogen we rituelen gebruiken?

Vaak werd op dit soort veranderingen conservatief gereageerd. Niet omdat men tegen verandering was, maar omdat men er voor wilde waken dat Gods Woord niet langer centraal zou staan. Zo heeft de Reformatie dus gezorgd voor een herwaardering van de kernen van de liturgie. In alle soberheid, gematigdheid en vroomheid.

### EN HOE NU VERDER?

In onze kerken is sinds een aantal jaren veel te doen om de liturgie. Diverse synodes hebben meer en meer ruimte gegeven aan de plaatselijke kerken om de liturgie zelf in te vullen. Daar wordt natuurlijk divers op gereageerd. De een zal dit ervaren als een verarming, de ander als een verrijking. Maar als we iets mogen leren van 20 eeuwen liturgiegeschiedenis, dan is het dat het gebed, het Woord, de sacramenten en de lofprijzing centraal staan.

Daar draait de liturgie om. En hoe die liturgie dan verder wordt ingevuld, daar is men steeds weer op eigen wijze mee omgegaan. Beïnvloed door de tijd en context waarin men leefde, probeerde men vorm te geven aan het inhoudelijke. Daarom is het fijn dat ook in onze kerken die ruimte gegeven wordt, om de kern van de liturgie: het samen God ontmoeten, Hem dienen en dat delen, vorm te geven op een wijze die past bij onze gemeente, tijd en cultuur.

Veranderen om te veranderen is dus niet de bedoeling. Alle tradities verbreken en onze gewoontes buiten de deur zetten ook niet. Maar wij als taakgroep zien wel de meerwaarde in het met elkaar nadenken over liturgie, vrij van vooroordelen, verborgen agenda's en onwrikbare standpunten. Maar juist gestoeld op 20 eeuwen liturgiegeschiedenis. Om zo samen God te ontmoeten, Hem te dienen en dat te delen.

De taakgroep Liturgie